

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «РОЗВИТОК» В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

©2020 ТЕШЕВА Л. В.

УДК 330.34.011
JEL: A19; F63; O10

Тешева Л. В. Науково-теоретичний зміст поняття «розвиток» в економічній науці

Стаття присвячена дослідженню існуючих підходів до визначення змісту та сутності поняття «розвиток». Розглянуто зміст розвитку як набуття нового якісного стану системи за рахунок використання власного потенціалу; як переходу системи в новий аттрактор із точки біфуркації; як реакції на вплив зовнішнього середовища. Доведено, що розвитку властиві кількісні, якісні та структурні зміни, а також виникнення нових зв'язків як усередині системи, так і ззовні. Обґрунтовано існування імпульсів зовнішнього та внутрішнього середовища, які провокують необхідність здійснення змін, у результаті яких і відбувається розвиток. Побудовано семантичну мережу досліджуваного поняття з використанням TextAnalyst. Встановлено, що ключовими складовими даного поняття є «процес» і «напрямок», але однозначно пріоритет належить поняттю «процес». У результаті подальшого поглибленого аналізу структури «процесу» було доведено, що він є економічним, проявляється якісними характеристиками, які передбачають процес закономірних змін і перехід від одного якісного стану до іншого, кількісні зміни в системі, появу сукупності змін, що супроводжується зміною якості та відповідними перетвореннями. Ключовими властивостями розвитку визначено такі: скерованість у часі, зворотність процесу, неповторність, поява в ході розвитку нової якості, спрямованість, підпорядкованість певним законам (насамперед, законам діалектики), підвищення рівня складності системи, наявність причинно-наслідкових зв'язків між окремими явищами та процесами, які обумовлюють характер набуття нової якості при утриманні власної автентичності, наявність вектора руху, який виникає в результаті імпульсу та спричиняє здійснення змін. Доведено, що революційні та еволюційні зміни варто розглядати як невід'ємні складові процесу розвитку, чергування яких забезпечує постійний рух вперед та існування регресивного та прогресивного напрямку розвитку. Але повернення системи в попередній стан у результаті відмови від набуття нового рівня складності в ході регресу більшою мірою відповідає траєкторії спіралі.

Ключові слова: розвиток, рух, зміни, імпульс, зв'язки, прогрес і регрес.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-12-32-38>

Рис.: 1. **Бібл.:** 20.

Тешева Лариса Василівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи 4, 61022, Харків, Україна)

E-mail: larisakhneu@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2007-9150>

UDC 330.34.011
JEL: A19; F63; O10

Tesheva L. V. Scientific and Theoretical Meaning of the Concept of "Development" in Economics

The article is devoted to the study of existing approaches to defining the content and essence of the concept of "development". The content of development is considered as the acquisition of a new qualitative state of the system through the use of its own potential, as the transition of the system to a new attractor from the bifurcation point, as a reaction to the influence of the external environment. It is proved that development is characterized by quantitative, qualitative and structural changes, as well as the emergence of new connections both within the system and with the external environment. The existence of impulses of the external and internal environment is substantiated, which provoke the need for changes, as a result of which development takes place. A semantic network of the researched concept is constructed using the TextAnalyst software. It is determined that the key components of this concept are "process" and "direction", but the priority is clearly the concept of "process". As a result of further in-depth analysis of the structure of the "process" it was proved that it is economic, manifested by qualitative characteristics, involving the process of natural change and transition from one qualitative state to another, quantitative changes in the system, emergence of an aggregate of changes, accompanied by a change in quality and appropriate transformations. The key properties of development are defined as the following: direction in time, reversibility of the process, uniqueness, emergence of a new quality during development, directedness, subordination to a particular law (especially the laws of dialectics), increasing the complexity of the system, the presence of causal links between phenomena and processes, which determine the nature of the acquisition of a new quality while maintaining its own authenticity, the presence of a vector of motion that arises as a result of the impulse, and causes change. It has been proved that revolutionary and evolutionary changes should be considered as integral components of the development process, the alternation of which ensures constant progress and the existence of regressive and progressive directions of development. But the return of the system to its previous state as a result of the refusal to acquire a new level of complexity of the regression input is more consistent with the trajectory of the spiral.

Keywords: development, movement, change, impulse, connections, progress and regress.

Fig.: 1. **Bibl.:** 20.

Tesheva Larisa V. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Management, V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: larisakhneu@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2007-9150>

Необхідність забезпечення розвитку будь-яких соціально-економічних систем є одним із найважливіших завдань сучасних наукових пошуків. Еволюція наукових досліджень економічної галузі довела безальтернативність розширеного від-

творення. Іншим складним питанням, яке постало паралельно із дослідженням шляхів інтенсифікації розвитку, є обмеженість і вичерпність ресурсів. Стрімке зростання чисельності населення планети провокує подальше поглиблення продовольчої кризи в окремих

її регіонах, зростання рівня економічної нерівності за параметрами доходу, збільшення відсотка «бідного населення» в окремих країнах та в цілому в планетарному масштабі. Отже, економічний розвиток і економічне зростання відбуваються паралельно із неоднорізними, негативними, суперечливими процесами в суспільстві та економічних системах, що вимагає пошуку шляхів комплексного погляду на його протікання. Це зумовило виникнення таких течій наукового дослідження, як сталий розвиток та інклюзивний розвиток. У цьому контексті інноваційний розвиток виступає найважливішим і найпріоритетнішим, оскільки дозволяє максимально ефективно використовувати обмежені наявні ресурси.

Розвиток виступає одним із найголовніших питань дослідження в економічній науці. Проведене дослідження природи інновацій дозволило визначити, що інновації як об'єкт більше відвідають їх природі, а процесна компонента більшою мірою притаманна інноваційній діяльності, яка сама по собі є своєрідною формою розвитку.

Дослідженням науково-теоретичної сутності поняття «розвиток» займалися чисельні закордонні та вітчизняні дослідники. Серед них виділяються здобутки таких авторів, як: Р. Акофф, В. Геець, В. Пономаренко, О. Тридід, М. Кизим, О. Раєвнева, С. Мочерний, Д. Райко, І. Пригожин, І. Стенгерс, В. Довбенко, А. Дука, В. Кошельник, Ю. Ольсевич та інших. Наприклад, розуміння розвитку в контексті системного підходу в розрізі самоорганізації систем наведено в роботах О. Раєвневої, І. Пригожина й І. Стенгерса. Відповідно до рівня використання потенціалу та позиції задоволення потреб споживачів він розглядається в роботах М. Кизима, Р. Акоффа, В. Кошельник і В. Довбенко. Але переважна більшість авторів пов'язують його із такими поняттями, як рух, зміни, трансформації, еволюція та революція, прогрес і регрес.

Незважаючи на значний нароблений методологічний апарат у досліджуваній сфері, ступінь зацікавленості науковців у природі та змісті розвитку продовжує зростати, що сприяє подальшому накопиченню наукових даних та інформації й обґрунтовує необхідність уточнення змісту та природи розвитку в контексті теми наукового дослідження.

Мета дослідження полягає в узагальненні існуючих підходів і визначень щодо розуміння змісту та природи поняття «розвиток» та уточнення його дефініції.

Розвиток, перш за все, є філософською категорією. У довідникових виданнях він розуміється як «незворотна, спрямована закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів, як один із загальних видів зв'язку. В історії філософської думки розрізняють три основні його розуміння: як збільшення або зменшення, що відобразилось у теоріях преформізму; як перехід можливості в дійсність, як

руху взагалі; як виникнення нового, втіленням чого можуть бути чисельні концепції прогресу» [1, с. 555]. Розвиток розуміється і як прогрес, і як регрес у формі спіралі. Також розрізняють еволюцію та революцію залежно від глибини та швидкості змін. Еволюція передбачає докорінні зміни та виникнення розриву із традиціями, що передбачає заперечення спадковості. У рамках історії філософії розвиток розглядався як становлення космосу з хаосу, як регрес соціуму від золотого залізного віку, в рамках концепції космогонії. В еволюції розвиток простежується як рух від найзагальнішого до часткового або як синтезування об'єднання часткових рис у глобальне ціле.

Також розвиток розуміється «як характеристика якісних змін об'єктів, появи нових форм буття, інновацій і нововведень, що пов'язана з перетворенням їх внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Виражаючи процес змін, розвиток припускає збереження системною якості об'єктів, які розвиваються [2, с. 48].

О. Азриліан у Великому економічному словнику трактує його «як процес закономірних змін, перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого» [3, с. 962].

З позиції ускладнення структури та складу системи розвиток як процес кількісно-якісних змін розуміють такі автори, як В. Пономаренко, О. Тридід та М. Кизим. У результаті, на думку авторів, має підвищуватися ефективність функціонування та сталість по відношенню до негативного впливу зовнішнього середовища [4, с. 62].

О. Раєвнева розглядає розвиток як процес трансформації по відношенню до відкритої системи у просторі та часі. Він передбачає постійну зміну глобальних цілей існування системи, формування нової дисипативної структури та переведення в новий аттрактор функціонування [5, с. 108].

Акцент на технологічному способі виробництва робить і С. Мочерний, визначаючи розвиток як незворотні, закономірні зміни способу виробництва – поєднанні речових та особистісних факторів виробництва, комплекс техніко-технологічних відносин між елементами продуктивних сил [6, с. 623].

Бачення процесного підходу до розуміння розвитку наведено в працях [7–9]. М. Кизим та інші [10, с. 6], також дотримуючись його, розуміють розвиток як «перехід в новий, більш якісний стан за рахунок накопичення кількісного потенціалу, змін, підвищення складності структури та складу, що забезпечує підвищення здатності перешкоджати негативному впливу зовнішнього середовища». Р. Акофф пов'язує цей процес зі збільшенням можливостей і прагнень системи щодо задоволення власних потреб, а також інших систем та індивідів, пов'язаних із цією системою [11, с. 65].

Д. Райко пропонує розуміння розвитку як «спрямованого процесу зміни якісного стану об'єкта,

який супроводжується перетворенням його внутрішніх і зовнішніх зв'язків, забезпечує єдність досягнення стійкості та активності системи об'єкта відповідно до вимог зовнішнього середовища і, таким чином, забезпечує її життєстійкість максимально довгий період часу» [12, с. 49].

У контексті взаємодії із зовнішнім середовищем актуальності набувають дослідження розвитку з позиції теорії самоорганізації систем. І. Пригожин та І. Стенгерс [13] розглядають стабільний стан системи, в якому виникають точки біфуркації – періоди нестабільності, які спрямовують подальший рух системи в одному із альтернативних напрямів. Вибір напрямку руху в точці біфуркації відображає загальний тренд розвитку. Складність і невизначеність середовища функціонування системи обумовлює наявність значного обсягу тригерів, які впливають на рух системи з точки біфуркації. Модифікацію в ході еволюції автори розглядають як включення до складу системи нових елементів, які змінюють його структуру, або забезпечуючи виникнення нової конфігурації, або шляхом поглинання структурою інноваційних одиниць.

У роботі [14] наведено розгорнутий морфологічний аналіз поняття «розвиток» за сутністю, змістом, метою, умовою та властивостями. Найширше бачення представлено в контексті визначення його сутності як тип змін, трансформації, як процес і діалектична взаємодія.

Для узагальнення дефініції поняття «розвиток» представимо дерево понять, будоване з використання інструментарію TextAnalyst. Результати наведено на *рис. 1* у вигляді структури.

Найвищий рівень агрегації властивий саме поняттю «процес», оскільки він відображає як зміни, так і трансформації, що обумовлює тісний взаємозв'язок понять «розвиток», «рух», «зміна» та «трансформація». Рух найближчий за своєю сутністю до змін. Зміни варто розуміти як перехід із одного стану в інший. Керовані зміни передбачають перехід до бажаного стану від поточного. Трансформації найчастіше розглядаються як складні докорінні зміни, які стосуються принципів основ функціонування системи. Зміни стосуються як кількісних значень параметрів, так і виникнення нових якісних характеристик. Взаємозв'язки між складовими та елементами системи відображають структурні характеристики, які ускладнюються в ході включення нових елементів і складових, що обумовлює зміну функціонування системи.

Включення інноваційних елементів тісно пов'язано з поняттям «імпульс». Функціонування системи у стабільному стані неможливе протягом тривалого часу, враховуючи вплив чинників внутрішнього середовища та внутрішні протиріччя. Виникнення внутрішніх протиріч пов'язано із суперечністю інтересів окремих груп та особистостей. Будь-який стан справ у результаті призведе до невдоволення окремих з них,

які і будуть рухати процес. Ці явища найкраще демонструють процеси в суспільній динаміці соціальних систем. В інших системах – особливо технократичних – ці явища також присутні. Економічний прогрес постійно рухають потреби суспільства, які динамічно зростають і змінюються. З іншого боку, не можна не зауважити, що окремі процеси пов'язані з інтересами вузьких груп, які не відображають все суспільство в цілому. Складність даного питання обумовлена поєднанням матеріальних і нематеріальних компонентів у рамках єдиних систем, наприклад рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, які у своїй взаємодії та русі обумовлювали розвиток суспільних відносин протягом багатьох століть.

Отже, діалектична взаємодія, єдність і боротьба протилежностей у рамках системи для подолання її протиріч пов'язані із джерелом імпульсів, яке має як екзогенне, так і ендогенне походження.

Це обумовлює потребу у включенні до розглянутого предметного поля дослідження поряд із традиційними категоріями «руху», «змін», «трансформації» та безпосередньо «розвитку» такого поняття, як «імпульс», оскільки саме він виступає тригером до виникнення так званого біфуркаційного стану, у результаті якого система рухається в іншому напрямі, забезпечуючи таким чином реалізацію процесу розвитку. Зазначені тригери можуть бути як ендогенно, так і екзогенного характеру.

Набуття відповідного рівня кількісних і структурних змін приводить до якісних, множина яких і формує нову принципову якість системи та характеризує її стан. Особливої уваги в даному контексті вимагає пошук індикаторів, які дозволяють визначити методи та інструменти впливу на окремі елементи, підсистеми, зв'язки в системі, які найбільше впливають на рівень значень параметрів, кількісні та якісні значення яких і відображають природу розвитку.

Варто звернути увагу на визначені окремими авторами причинно-наслідкові зв'язки. Їх природа значним чином обумовлює характер і напрямок розвитку. Причинно-наслідкові зв'язки створюють специфічну структуру кожної системи, які в ході змін обумовлюють спроможність утримувати власну автентичність і не втрачати її в ході будь-яких трансформацій. Це забезпечує спадковість розвитку, що передбачає послідовне перенесення отриманих позитивних результатів здійснених змін на наступні етапи руху. Саме відмова від цієї спадковості спостерігається в ході еволюційних трансформацій.

Зазначений процес закономірних змін є найбільш дискусійним серед усіх визначених елементів сутності поняття «розвиток». Окремі закономірності в динаміці суспільних процесів, а також у соціально-економічних системах, спостерігаються протягом тривалого часу. Крім того, накопичення множини пози-

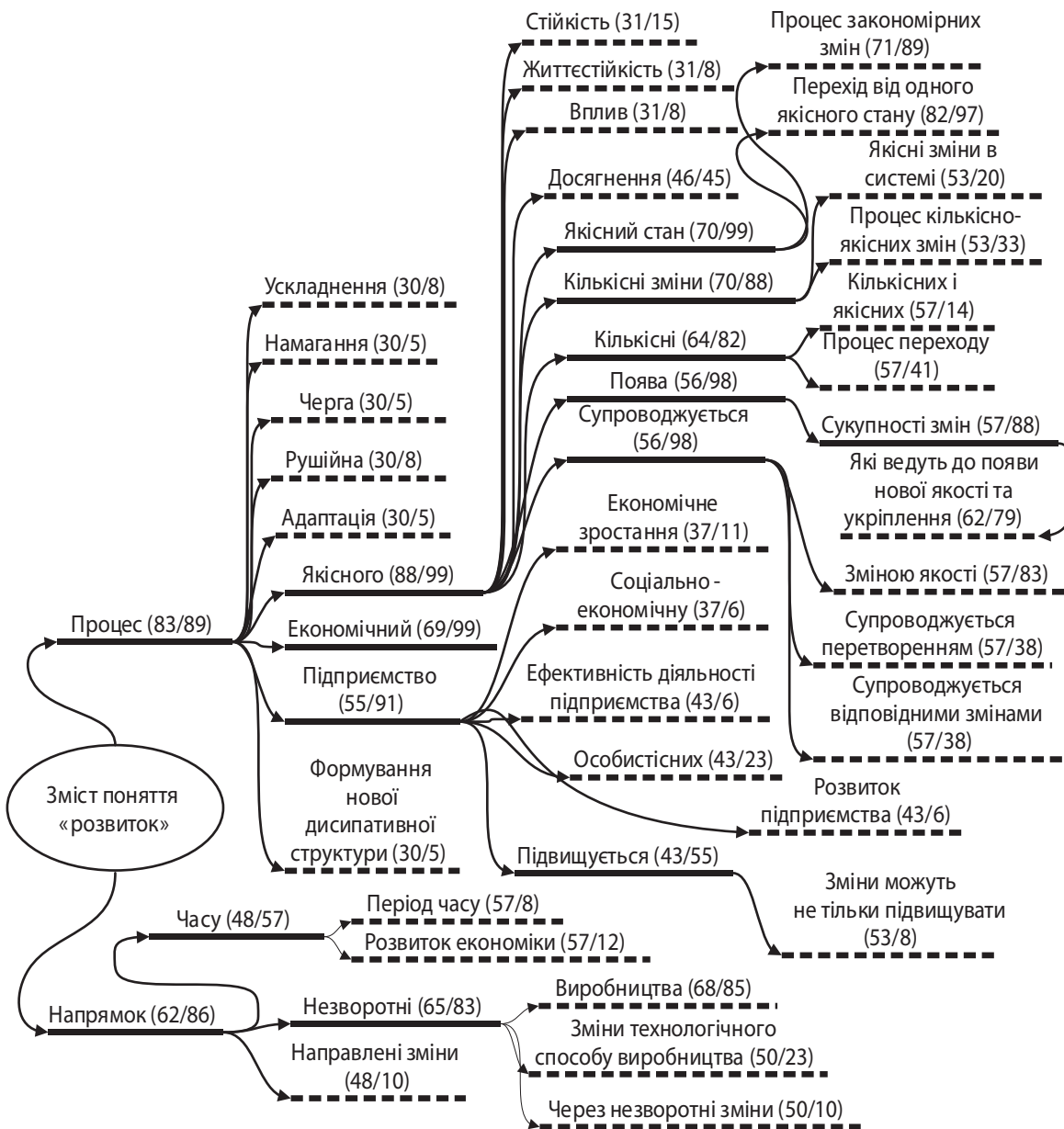

Рис. 1. Структура поняття «розвиток»

тивних кількісних змін у подібних системах приводить до досить подібних результатів, що дозволяє виокреmlювати закономірності розвитку та руху складних систем. З іншого боку, підвищення рівня турбулентності сучасного глобалізаційного простору створює чисельну множину різнонаправлених, але взаємопов'язаних процесів і явищ, передбачення впливу яких на відкриті системи в контексті їх розвитку варто розглядати як надскладне завдання, що обумовлює виникнення нових закономірностей розвитку.

Найбільш суперечливим питанням у розгляді природи розвитку є визначення його позитивного або негативного характеру. Прогрес розглядається як перехід на вищий рівень функціонування системи. Регрес, своєю чергою, передбачає перехід системи у зворотному напрямі – до стану, який

за своїми параметрами поступається попередньому. В контексті руху це передбачає пряме повернення по пройденому шляху. З іншого боку, такий шлях не завжди передбачає безпосередні повторення, а часто призводить до іншого стану, також гіршого за попередній. Прогрес і регрес тісним чином взаємопов'язані в рамках циклів ділової активності світової економіки, що розглянуто в попередніх роботах автора [напр., 15], де було визначено вирішальну роль інновацій у переході від однієї фази ділового циклу до іншого – безпосередньо від депресії до стадії зростання. У цьому аспекті варто визначити різницю між розвитком і змінами. Розвиток завжди є змінами, але зміни самі по собі можуть мати різну форму: від зростання до революційних трансформацій. Зміни доцільно розглядати як окремі події, які у своєму взаємозв'язку становлять дискретний процес розвитку. Розвиток

обов'язково передбачає виникнення нової якості, природа якої відрізняється від попередніх якостей, властивих досліджуваній системі.

У роботі [16] розглянуто розвиток у розрізі регресу та прогресу на прикладі суспільних процесів в історії людства. Автор доводить, що соціальні зміни не варто розглядати лише як прогрес, регрес або однорівневі зрушення, існують окремі приклади руху від старого до нового із погіршенням ситуації за окремими критеріями. Прогрес пов'язується переважно із ускладненням трудової діяльності, а не з покращенням якості життя. Прогрес людства пов'язується зі змінами в соціальній, матеріальній і науковій сферах функціонування суспільства. Економічний прогрес пов'язується із меншими витратами ресурсів для отримання більшого результату [17].

У контексті інноваційного розвитку важливим є розуміння складності підтримки прогресу через збільшення витрат на розробки та наукові дослідження, що обумовлено ускладненням проблем, які необхідно вирішувати людству разом із над великим масивом знань і даних. Цей самий чинник і обумовлює зростання тривалості підготовки фахівців для опанування необхідного обсягу знань.

Зазначене свідчить про важливість розуміння різниці між поняттям «економічний розвиток», «розвиток суспільства», «розвиток соціально-економічних систем» і «галузевий розвиток».

Важливим елементом, присутнім у багатьох визначеннях розвитку, є збільшення рівня складності. Це дозволяє стверджувати, що виникнення нової якості в результаті розвитку має забезпечувати збільшення рівня складності системи. З іншого боку, витіснення старих елементів новими в структурі системи не завжди приводить до зростання рівня її складності, але підвищує рівень ефективності функціонування даної системи та дозволяє забезпечувати отримання кращих результатів. З цієї точки зору прогресивний розвиток передбачає досягнення кращих за кількісними, якісними та структурними параметрами результатів, ніж у попередньому стані до його здійснення, а деструктивний розвиток – навпаки.

Для окремих галузей економіки варто розглядати не стільки прогресивний чи регресивний тип розвитку, скільки їх поєднання в рамках однієї соціально-економічної системи на певному етапі руху. Для аграрного сектора це питання є одним із найважливіших, оскільки різні сектори фактично функціонують у рамках різних формацій: приватні сільськогосподарські домогосподарства широко застосовують ручну працю, що властиво індустріальним технологічним укладам, а приватні сільськогосподарські підприємства впроваджують точне землеробство з використанням дронів, які відслідковують стан землі та збирають інформацію для обґрунтування рішень щодо внесення добрив, точного поливу, оброблення від шкідників тощо. Ці тех-

нології вже відповідають інформаційному суспільству. Отже, для аграрного сектора серйозною проблемою є питання нерівномірності рівнів розвитку окремих сегментів, де одні демонструють прогресивні тренди – рослинництво, органічне землеробство, вирощування нішових культур, а інші – регресивні, як, наприклад, окремі галузі тваринництва: вирощування великої рогатої худоби, кіз тощо.

У цілому серед ключових рис розвитку автори найчастіше виокремлюють такі: скерованість у часі, незворотність процесу, неповторність, поява в ході розвитку нового, що не існувало раніше, закономірний характер розвитку, підпорядкованість певним законам [16]; або: передбачуваність, спрямованість, зворотність змін характеризує циклічність, відсутність закономірності відображає випадковість змін, передбачуваність породжує випадковість і стохастичність [14].

Підбиваючи підсумок розгляду ключових властивостей розвитку, зазначимо, що однозначними його атрибутами варто вважати: підвищення рівня складності; наявність причинно-наслідкових зв'язків між окремими явищами та процесами, які обумовлюють характер набуття нової якості при утриманні власної автентичності; наявність вектора; існування відповідного імпульсу, який виступає тригером для виникнення змін, які становлять зміст і сутність розвитку; розвиток може бути регресивним і прогресивним.

Як приклади імпульсів наведемо такі:

- ✦ трансформаційні фактори – технічний прогрес суспільства пов'язаний зі змінами в забезпеченні факторами виробництва: опосередковані фактори, представлені особистісним інтересами людей залежно від класової структури суспільства; безпосередні фактори представлені суспільними інститутами, спроможними приймати відповідні рішення та забезпечувати їх реалізацію на різних рівнях [18];
- ✦ загальні чинники екзогенного характеру зумовлюють перебіг трансформаційних процесів, а специфічні чинники спричиняють вибір моделі розвитку;
- ✦ внутрішні та зовнішні чинники стосовно країни для вибору програми дій «шокової терапії» [19].

Зазначені імпульси або чинники узагальнено представлені авторами, які можуть бути в подальшому більш детально декомпозовані на окремі підгрупи, елементи яких одноосібно та у взаємодії спричиняють вплив на соціально-економічні системи, обумовлюючи їх розвиток.

Ще однією важливою дихотомією розвитку є його два принципові види: еволюція та революція. Як один із прикладів такого взаємозв'язку варто розглянути модель життєвого циклу Л. Грейнера (*L. E. Greyner*) [20]. Вона була розроблена для організації та

передбачала, що розвиток підприємства проходить поступові стадії еволюційних і революційних змін, де революція пов'язана з різними типами криз, подолання яких дозволяє перейти установі на новий еволюційний етап розвитку. Необхідність детермінації різних видів змін в ході розвитку обумовлює вибір методів управління ними. Революційні зміни передбачають зміщення акцентів в управлінні з однієї парадигми на іншу. Еволюційні зміни передбачають поступове набуття нових якісних властивостей системою. Революційні зміни найчастіше ототожнюють із трансформаціями як докорінною перебудовою ключових положень функціонування об'єкта. Найбільшим недоліком революційних змін є відмова від попередньо набутих результатів, а еволюційних – їх низькі темпи здійснення, що не завжди відповідає вимогам.

Як розглянуто у вищенаведених визначеннях, розвитку надається значна увага в контексті взаємодії об'єкта із зовнішнім середовищем. Для окремого сектора економіки, яким є і аграрний сектор, питання взаємодії із зовнішнім середовищем стосується міжгалузевих зв'язків у рамках національної економіки, зв'язків із глобалізаційним простором у контексті експортно-імпоротної діяльності. Також його функціонування, крім досягнення традиційних економічних цілей, включає ряд додаткових аспектів, таких як забезпечення соціальних гарантій для працівників цього сектора, збереження екологічного балансу та реалізація завдань продовольчої безпеки національного рівня. Реалізація цих цілей передбачає потребу в забезпеченні розвитку всіх суб'єктів господарювання, що має віддзеркалюватися в зростанні кількісних параметрів функціонування та підвищенні показників якості результатів.

Одночасно із зазначеними аспектами не менш важливими залишаються традиційні економічні орієнтири діяльності, до яких відносять рентабельність, частку створеної доданої вартості, рівень продуктивності одиниці ресурсів. У даному розрізі аспект взаємодії із зовнішнім середовищем передбачає відповідну реакцію окремих суб'єктів у рамках галузі для підвищення рівня відповідності результатів функціонування окремих об'єктів і галузі в цілому як ринковим вимогам, так і інституційним, представленим як державними, так і міжнародними інституціями.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного аналізу було отримано такі узагальнення: розвиток представляє собою рух або зміну системи у просторі та часі, в результаті якої об'єкт переходить в інший стан, який відрізняється від попереднього за рівнем параметрів, а також характеризується іншим набором якісних властивостей, які не були притаманні системі до настання цих змін або трансформацій.

Побудована семантична мережа досліджуваного поняття з використанням TextAnalyst дозволила ви-

значити, що розвиток варто вважати процесом, оскільки високе значення отриманих оцінок обсягу тексту та сили зв'язку свідчить про те, що 84% інформації, поставленої визначеннями поняття «розвиток», стосуються процесу, а у 89% зв'язків простежується взаємообумовленість розвитку та процесу. Своєю чергою, процес у структурі розвитку найбільшою мірою розкривається інформацією про якісний характер (88%), якому властиві аж 99% зв'язків між розглянутими поняттями. Отже, це дає підстави стверджувати, що якісні зміни є обов'язковою характеристикою розвитку, який, між іншим, також передбачає зростання значення кількісних показників, оскільки 70% понять «якісного» розкривається інформацією про кількісні зміни із 88% зв'язку між ними. Цей результат ілюструє та підтверджує діалектичний закон переходу кількісних змін у якісні в ході розвитку, що проявляється в сукупності змін, які ведуть до появи нової якості та її закріплення. Незважаючи на нижчий рівень інформаційного навантаження, рівень зв'язку між розглянутими поняттями є дуже високим: «поява» та «якісний характер» сполучені на рівні 98%, останній зв'язаний із сукупністю змін на 88%, яка зв'язана з появою нової якості на 79%. Відповідно, всі інші виокремлені складові поняття «процес» у структурі розвитку варто вважати додатковими.

У рамках другої складової розвитку – напрямку – найбільший прояв стосується незворотних змін у виробництві (85% зв'язку) або технологічного способу виробництва (50% інформації та 23% зв'язку). Помірний зв'язок із зазначеними поняттями дозволяє встановити, що зазначені елементи є лише окремими проявами розвитку як напрямку руху.

У контексті системного підходу в розрізі теорії самоорганізації систем розвиток передбачає відповідний рух із точки біфуркації в новий атрактор, що характеризує стан нестабільності системи, який приходить на зміну її стабільному стану.

Крім якісних і кількісних змін, розвиток характеризується структурними зрушеннями, що передбачає виникнення нових зв'язків між старими елементами структури системи та новими, які виступають відповідними «вкрапленнями» в існуючу структуру. Результат процесу розвитку залежить від ступеня впливу нових структурних елементів на систему та кількості нових зв'язків, які виникають у результаті даного процесу.

Революційні та еволюційні зміни варто розглядати як невід'ємні складові процесу розвитку, чергування яких забезпечує постійний рух вперед. З іншого боку, варто погодитися з існуванням регресивного та прогресивного напрямку розвитку. Але повернення системи в попередній стан у результаті відмови від набуття нового рівня складності в ході регресу більшою мірою відповідає траєкторії спіралі.

Подальші дослідження автора пов'язані з виокремленням ключових особливостей реалізації інноваційного розвитку в аграрному секторі економіки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Філософський енциклопедичний словник / під ред. В. І. Шинкарука (голова). Київ : Абрис, 2002. 751 с.
2. Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія» (для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх напрямів підготовки) / уклад. Н. В. Козирєва. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 70 с.
3. Большой экономический словарь. 7-е изд., доп. / под ред. А. Н. Азрилияна. М. : Институт новой экономики, 2011. 1472 с.
4. Пономаренко В. С., Тридід О. М., Кизим М. О. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2003. 328 с.
5. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізм, моделі : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. 496 с.
6. Мочерний С. В. Економічна теорія : навч. посіб. 4-те вид., стереотип. Київ : Академія. 2009. 640 с.
7. Довбенко В. І. Формування умов ефективного розвитку підприємств регіону на інноваційній основі : монографія. Львів : ТзОВ ВТС, 2013. 270 с.
8. Кошельник В. Н. Развитие предприятия: экономическая сущность и видовая классификация. URL: <http://www.jurnal.org/articles/2014/ekon71.html>
9. Шубравська О. В. Сталій розвиток агропродовольчої системи України. Київ : Ін-т економіки НАН України, 2002. 203 с.
10. Кизим М. О., Пилипенко А. А., Зінченко В. А. Збалансована система показників : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2007. 192 с.
11. Акофф Р. Акофф о менеджменте / пер. с англ. СПб. : Питер, 2002. 448 с.
12. Райко Д. В. Стратегічне управління розвитком маркетингової діяльності промислового підприємства : дис. д-ра екон. наук : 08.00.04. Харків, 2011. 584 с.
13. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / пер. с англ. Ю. А. Данилова. М. : Прогресс, 1986. 432 с.
14. Баланович А. М. Обґрунтування стратегій розвитку промислового підприємства на основі ринкових тенденцій : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Харків, 2018. 341 с.
15. Тешева Л. В. Науково-теоретичний зміст та еволюція агроінновацій. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2020. № 1. С. 294–305.
16. Дука А. П. Сутнісні ознаки та природа інноваційного розвитку національної економіки. *Інноваційна економіка*. 2013. № 8. С. 37–43.
17. Єременко В. Г. Основи соціальної економіки: Популярний курс. Київ : МАУП, 1997. 168 с.
18. Ольсевич Ю. Я. К теории экономических трансформаций. М. : Институт экономики РАН, 1997. 287 с.
19. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні : монографія / за ред. В. М. Гейця. Харків : Форт, 2003. 440 с.
20. Greiner L. E. Evolution and Revolution as Organizations Grow. *Harvard Business Review*. 1998. Vol. 50. No. 4. P. 37–46.

REFERENCES

Akoff, R. *Akoff o menedzhmente* [Ackoff on Management]. St. Petersburg: Piter, 2002.

Balanovych, A. M. "Obgruntuvannia stratehii rozvytku promyslovoho pidpriemstva na osnovi rynkovykh

tendentsii" [Substantiation of Industrial Enterprise Development Strategies Based on Market Trends]: *dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04*, 2018.

Bolshoy ekonomicheskii slovar [Big Dictionary of Economics]. Moscow: Institut novoy ekonomiki, 2011.

Dovbenko, V. I. *Formuvannia umov efektyvnoho rozvytku pidpriemstv rehionu na innovatsiini osnovi* [Formation of Conditions for Effective Development of Enterprises in the Region on an Innovative Basis]. Lviv: TzOV VTS, 2013.

Duka, A. P. "Sutnisni oznaky ta pryroda innovatsiinoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky" [Essential Features and Nature of Innovative Development of the National Economy]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 8 (2013): 37–43.

Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv: Abrys, 2002.

Greiner, L. E. "Evolution and Revolution as Organizations Grow". *Harvard Business Review*, vol. 50, no. 4 (1998): 37–46.

Koshelnik, V. N. "Razvitiye predpriyatiya: ekonomicheskaya sushchnost i vidovaya klassifikatsiya" [Enterprise Development: Economic Nature and Species Classification]. <http://www.jurnal.org/articles/2014/ekon71.html>

Kozyrieva, N. V. *Slovnyk-dovidnyk dlia pidhotovky do praktichnykh zaniat ta samostiinoi roboty z navchalnoi dystsypliny «Filosofia» (dlia studentiv dennoi, zaochnoi ta dystantsiinoi form navchannia usikh napriamiv pidhotovky)* [Dictionary-reference Book for Preparation for Practical Classes and Independent Work on the Subject "Philosophy" (for Students of Full-time, Part-time and Distance Learning of all Areas of Training)]. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. Beketova, 2018.

Kyzym, M. O., Pylypenko, A. A., and Zinchenko, V. A. *Zbalansovana sistema pokaznykiv* [Balanced Scorecard]. Kharkiv: VD «ІNZhEK», 2007.

Mochernyi, S. V. *Ekonomichna teoriia* [Economic Theory]. Kyiv: Akademia, 2009.

Olsevich, Yu. Ya. *K teorii ekonomicheskikh transformatsiy* [Towards the Theory of Economic Transformations]. Moscow: Institut ekonomiki RAN, 1997.

Ponomarenko, V. S., Trydid, O. M., and Kyzym, M. O. *Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh kryzy* [Enterprise Development Strategy in a Crisis]. Kharkiv: VD «ІNZhEK», 2003.

Prigozhin, I., and Stengers, I. *Poryadok iz khaosa. Novyy dialog cheloveka s prirodoy* [Order Out of Chaos. A New Dialogue between Man and Nature]. Moscow: Progress, 1986.

Raievnieva, O. V. *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: metodolohiia, mekhanizm, modeli* [Enterprise Development Management: Methodology, Mechanism, Models]. Kharkiv: VD «ІNZhEK», 2006.

Raiko, D. V. "Stratehichne upravlinnia rozvytkom marketingovoi diialnosti promyslovoho pidpriemstva" [Strategic Management of the Development of Marketing Activities of an Industrial Enterprise]: *dys. d-ra ekon. nauk : 08.00.04*, 2011.

Shubravskaya, O. V. *Stalyi rozvytok ahroprodovolchoi systemy Ukrainy* [Sustainable Development of the Agri-food System of Ukraine]. Kyiv: In-t ekonomiky NAN Ukrainy, 2002.

Tiesheva, L. V. "Naukovo-teoretychnyi zmist ta evoliutsiia ahroinnovatsii" [Scientific and Theoretical Content and Evolution of Agroinnovation]. *Visnyk KhNAU im. V. V. Dokuchaieva. Seriya «Ekonomichni nauky»*, no. 1 (2020): 294–305.

Transformatsiini protsesy ta ekonomichne zrostantia v Ukraini [Transformation Processes and Economic Growth in Ukraine]. Kharkiv: Fort, 2003.

Yeremenko, V. H. *Osnovy sotsialnoi ekonomiky: Populiarnyi kurs* [Fundamentals of Social Economics: A Popular Course]. Kyiv: MAUP, 1997.